

УДК 373.5.06:364.63-053.6]:343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.7>

Анна ЛЯКІШЕВА

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-1509-2422

Оксана БАРТКІВ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-1301-2169

Бібліографічний опис статті: Лякішева, А., Бартків, О. (2024). Програма соціальної профілактики булінгу в середовищі старших підлітків. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 47–55, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.7>

ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В СЕРЕДОВИЩІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Актуальність попередження булінгу підсилюється необхідністю виконання положень Законів України «Про освіту», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу», в яких наголошується на обов'язках педагогічних працівників щодо захисту школярів під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти.

Мета статті – розробити програму соціальної профілактики булінгу в середовищі старших підлітків. Реалізація мети потребує розв'язання таких завдань: 1) обґрунтувати сутність та види булінгу та його соціальної профілактики; 2) визначити зміст, форми і методи соціальної профілактики булінгу, які б забезпечували ефективність реалізації розробленої програми.

Булінг визначено як цькування, залякування, насильство, жорстоке поводження, агресія, тортури, які мають умисний характер і проявляються в тривалих, неодноразово повторюваних діях фізичного та психічного характеру з боку особи або групи осіб, які володіють певними фізичними, адміністративними, психологічними перевагами і чиняться з визначеною метою: залякати, примусити зізнатися у чомусь, покарати за вчинення якогось діяння. Соціальну профілактику булінгу серед старших підлітків потрактовано як систему заходів соціального виховання учнів 8–9 класів, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку школярів, попередження виникнення агресії, цькування, залякування, жорстокого поводження та інших проблем та девіацій особистості.

Визначено види та завдання соціальної профілактики булінгу відповідно до об'єкта впливу (первинна, вторинна, третинна) та до рівня прояву наслідків для особистості чи групи (загальна, спеціальна, індивідуальна).

Запропоновано основні змістові напрями та програму соціальної профілактики булінгу в середовищі старших підлітків. До ефективних методів соціальної профілактики булінгу відносимо мозковий штурм, рівний-рівному, аналіз проблемних/життєвих ситуацій, мінілекції, а до форм – дискусії, форум-театр, години відвертого спілкування, квести, рольові ігри, артінсталяції.

Ключові слова: булінг, профілактика, соціальна профілактика, старші підлітки, програма профілактики булінгу.

Anna LYAKISHEVA

Doctor in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-1509-2422

Oksana BARTKIV

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-1301-2169

To cite this article: Lyakisheva, A., Bartkiv, O. (2024). Prohrama sotsialnoi profilaktyky bulinhu v seredovnyshchi starshykh pidlitkiv [Program of social prevention of bullying among older adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 47–55, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.7>

PROGRAM OF SOCIAL PREVENTION OF BULLYING AMONG OLDER ADOLESCENTS

The urgency of preventing bullying is reinforced by the need to implement the provisions of the Laws of Ukraine "On Education" and "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Countering Bowling," which emphasize the responsibilities of teachers to protect students during the educational process from any form of physical and mental violence, humiliation of honor and dignity, discrimination on any grounds, propaganda and agitation that harm the health of the student.

The purpose of the article is to develop a program of social prevention of bullying among older adolescents. Realization of this goal requires solving the following tasks: 1) to substantiate the essence and types of bullying and its social prevention; 2) to determine the content, forms and methods of social prevention of bullying which would ensure the effectiveness of the developed program.

Bullying is defined as harassment, intimidation, violence, abuse, aggression, torture, which are intentional and manifested in prolonged, repeated physical and mental actions by a person or group of persons who have certain physical, administrative, psychological advantages and are committed for a specific purpose: to intimidate, force to confess to something, punish for committing an act. The social prevention of bullying among older adolescents is interpreted as a system of social education measures for 8-9 grade students aimed at creating an optimal social situation for the development of schoolchildren, preventing the occurrence of aggression, harassment, intimidation, abuse and other problems and deviations of personality.

The types and tasks of social prevention of bullying are defined according to the object of influence (primary, secondary, tertiary) and the level of consequences for an individual or a group (general, special, individual).

The main content areas and a program of social prevention of bullying among older adolescents are proposed. Effective methods of social prevention of bowling include brainstorming, peer-to-peer, analysis of problem/life situations, mini-lectures, and forms of discussion, forum theater, hours of open communication, quests, role-playing games, art installations.

Key words: *bullying, prevention. social prevention, older teenagers, bullying prevention program.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку суспільства в закладах освіти спостерігається зростання кількості випадків жорстокого ставлення з боку старших і сильніших учнів та вчителів до менших і слабших членів шкільного колективу. Агресія, третирування, мобінг, булінг, кібербулінг – це ті негативні явища, які найчастіше можуть бути поширені в закладах освіти. Особливо важким для учнів є насилля, як процес, в якому задіяно низка учасників. Найбільше проявів цькування спостерігається в підлітковому віці, оскільки це період, коли діти надзвичайно емоційні, а тому – різкі. Через це їм властива схильність до крайнощів, до жорстокості – психологічного та фізичного насилля щодо інших учнів.

Про необхідність попередження булінгу йдеться і в Законах України «Про освіту», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу», в яких наголошується на обов'язках педагогічних працівників щодо захисту школярів під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження

чесності та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігання вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, інших шкідливих звичок (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»). Особливої уваги потребують старші підлітки, які в більшій мірі зазнають тиску з боку інших осіб.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Проблему профілактики булінгу в останні роки досліджують такі українські вчені як Ю. Бойко-Бузиль, С. Бурова, П. Бойчук, Ю. Градова, Л. Вольнова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов та ін. Заслужують уваги праці з профілактики цього негативного явища М. Козігори, А. Король, О. Кормило, Н. Прибіткової, Л. Процик, Н. Сушик та ін.

Науковий інтерес до явища булінгу з боку педагогів і правознавців не дає можливості комплексно окреслити його сутність, а отже визначає потребу ретельного аналізу проявів

булінгу в учнівському колективі, особливо серед старших підлітків, що дасть змогу обґрунтовано підходити до соціальної роботи та педагогічної корекції його наслідків.

Мета статті – розробити програму соціальної профілактики булінгу в середовищі старших підлітків. Реалізація мети потребує розв’язання таких завдань: 1) обґрунтувати сутність та види булінгу та соціальної профілактики булінгу; 2) визначити зміст, форми і методи профілактики булінгу, які б забезпечували ефективність реалізації розробленої програми.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Аналіз соціально-педагогічної літератури засвідчив, що уперше поняття булінгу (з англ. «bully» – грубіян, насильник, хуліган, забіяка; «bullying» – цькування, залякування, третирування) з’явилося на початку 70-х рр. ХХ ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала прояви насильства між дітьми у школі (Бойчук, 2022, с. 11). Вважається, що булінг є явищем, що досліджується вченими усього світу: Канади, Норвегії, Фінляндії, Америки, Великої Британії та інших.

На основі поглядів вчених нами визначено булінг як цькування, залякування, насильство, жорстоке поводження, агресія, тортури, які мають умисний характер і проявляються в тривалих, неодноразово повторюваних діях фізичного та психічного характеру з боку особи або групи осіб, які володіють певними фізичними, адміністративними, психологічними перевагами і чиняться з визначеною метою: залякати, примусити зізнатися у чомусь, покарати за вчинення якогось діяння. Отже, булінг можна розглядати як насильницьку поведінку однієї людини стосовно іншої, яка здійснюється навмисно і часто повторюється.

Як правило, в закладі освіти булінг здійснюється в позаурочний час, непримітних місцях, на перервах або в обідню перерву, у момент, коли учні переходять з однієї класної кімнати до іншої, за відсутності догляду та контролю дорослих.

Булінг у школі виявляється не лише в діях одних учнів стосовно інших, але і в діях учителів щодо учнів чи навпаки. Учителі у своїй взаємодії з дітьми можуть проявляти таку поведінку, що приносить останнім психологічний біль і обмежує їх право на збереження гідності особистості.

Деякі науковці вважають цькування протерористичним актом, мета якого здійснення агресії, залякування інших, з метою стимулювати або активно підтримувати булера (трансформація у послідовників), або – призведення до усвідомлення власної невливовості спостерігача (пасивного сприйняття реальності) та прийняття ним правил гри, яку нав’язує переслідувач.

Булінг характеризується нерівністю сил та влади, що приводить жертву у стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. За таких умов потерпілий завжди виявляється слабшим, йому важко захиститися, проти нього може виступати група. Тобто, булінг передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині. Особливо часто піддаються булінгу старші підлітки, оскільки в цей період відбувається відкриття дітьми 13–15 років (за деякими дослідженнями вчених дітьми 15–17 років) особистісного Я, пізнання своїх властивостей характеру, власних якостей, появи життєвих намірів, перспектив побудови подальшого професійного й особистісного життєвого плану та рефлексія щодо себе: який я є, що я хочу, що потрібно зробити, щоб досягнути поставленої мети (Нечерда, 2022, с. 180). Старші підлітки амбітні, з вираженим підлітковим максималізмом. Проте, як наголошує В. Нечерда, мають недостатню сформованість навичок моральної поведінки, недостатній розвиток вольової сфери. Значна критичність стосовно інших негативно впливають на стійкість і глибину емоційно-моральних ставлень, можуть призвести до формування якостей, що перешкоджатимуть у майбутньому просоціальній поведінці (Нечерда, 2022, с. 192).

З огляду на окреслене, значимою є соціальна профілактика булінгу. На основі аналізу соціально-педагогічної літератури соціальну профілактику булінгу в середовищі старших підлітків визначаємо як систему заходів соціального виховання учнів 8–9 класів, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку школярів, попередження виникнення агресії, цькування, залякування, жорстокого поводження та інших проблем та девіацій особистості.

Мета визначає основні завдання соціальної профілактики булінгу серед старших підлітків: виховання стресостійкості та якостей, необхідних для

подолання проблем особистості; виховання умінь та навичок конструктивних форм поведінки; удосконалення навичок позитивної взаємодії з оточуючими; розвиток здатності адекватного сприйняття себе та інших і ін. (Сергеєва, 2016).

Об'єктами соціальної профілактики булінгу в закладах освіти є здобувачі освіти, які зазнають негативного впливу, так і ті, хто своїми діями, поведінкою, стилем життя створює проблеми. У випадках, коли їхня діяльність спрямована на самовиховання в собі стійкості до проявів насильства, цих об'єктів називаємо суб'єктами соціальної профілактики.

Відповідно до об'єкта впливу виокремлюють:

- загальну профілактику – попередження негативного впливу факторів, причин, умов виникнення булінгу; проводиться серед означеної вікової групи населення;

- спеціальну профілактику – спрямовану на групи здобувачів освіти, що перебувають в складних життєвих умовах. Саме такі умови унеможливають сприятливу соціалізацію та підвищують ризик виникнення булінгу;

- індивідуальну профілактику – має на меті подолання індивідуальних, особливих саме для окремої особистості проблем соціалізації (Бойчук, 2022).

Уже, враховуючи рівень прояву виду булінгу, його наслідків для особистості чи групи, можна виокремити такі види соціальної профілактики:

1. Первинна соціальна профілактика – передбачає створення сприятливих умов для адаптації, соціалізації, самореалізації здобувачів освіти із метою попередження виникнення цієї проблеми.

2. Вторинна соціальна профілактика – передбачає виявлення відхилень у поведінці та попередження їх подальшого формування.

3. Третинна соціальна профілактика – спрямована на попередження переходу відхилень у поведінці до більш складної стадії та виникнення негативних наслідків і рецидивів.

Профілактична робота має починатися із оптимізації життєвого простору і зміщувати акцент із інформаційного підходу на:

- поведінковий (формування відповідальної поведінки, соціально активної позиції, розвиток потенційних можливостей індивіда);

- емоційний (емоційне неприйняття усіх форм руйнівної поведінки, формування позитивної рольової моделі);

- екзистенціальний (роздуми про теперішнє і майбутнє, формування життєвої позиції і ціннісних орієнтацій).

Тому зміст соціальної профілактики булінгу серед учнів 8–9 класів буде включати такі аспекти (табл. 1).

Метою первинної соціальної профілактики булінгу в закладах освіти ми визначаємо формування в старших підлітків особистісного і соціального імунітету проти жорстокого поводження, цькування, залякування інших; емоційне відторгнення різних форм насилля не лише на рівні знань, умінь, розуміння, усвідомлення, а і на рівні відчуттів, підсвідомості; підвищення психологічної стійкості до впливу культури насилля.

До завдань первинної профілактики булінгу відносимо: ознайомлення із законодавством щодо цієї проблеми; формування досвіду антибулінго-спрямованої поведінки учнів, імунітету до негативного впливу насильницької інформації та антиособистісних форм поведінки; формування правильного розуміння наслідків; розвиток соціально-позитивної спрямованості особистості; створення умов для самореалізації школярів 8–9 класів через включення у позитивну альтернативну діяльність; підтримка дитячо-молодіжних ініціатив (Лякішева, Смолянська, 2024).

До методів первинної соціальної профілактики булінгу науковці відносять інформаційні, профілактичні і просвітницькі бесіди, лекції, диспути про булінг, його прояви, наслідки, особливості попередження; «рівний-рівному», як спосіб донесення інформації однолітків одноліткам і ін. (Лякішева, Смолянська, 2024).

У процесі вторинної соціальної профілактики шкільного булінгу усі види роботи мають бути спрямовані не лише на зміну схильності до булінгу на індивідуальному рівні, а й на обставини, що таку поведінку можуть спричиняти. До методів вторинної профілактики булінгу належать: допомога в соціально-психологічній адаптації, психологічні консультації, соціально-педагогічна терапія та ін.

Вторинна соціальна профілактика булінгу може проводитися також шляхом розроблення та проведення тренінгів для учнівської молоді. Вона передбачає своєчасне виявлення соціальним педагогом осіб, які можуть бути жертвами і надання їм соціальної підтримки і допомоги у напрямках: формування життєвої компетентності та тих здатностей, які є необхідними, щоб

Змістові напрями соціальної профілактики булінгу

№ з/п	Напрямок	Зміст напрямку
1.	Формування системи знань про булінг, його прояви, наслідки, відповідальність	Виховання свідомого ставлення до проблеми булінгу, його наслідків, реальна оцінка ризику такої поведінки для себе; позбавлення ілюзій і міфів, які могли сформуватися під впливом дезінформації і масової культури.
2.	Поінформованість про проблему	Цілеспрямоване, не ізольоване від реалій життя інформування учнів про наслідки булінгу, чинники ризику, їх виникнення і механізми впливу.
3.	Апеляція до цінностей і знань	Формування в учнів навичок аналізу і критичної оцінки інформації, котра фокусується на підвищенні стійкості до негативних соціальних впливів завдяки ціннісним установкам, спрямованості на культуру поведінки.
4.	Створення сприятливого середовища	Створення умов, за яких особистість може максимально проявити свої здібності і можливості (інтелектуальні, творчі, організаторські тощо), збільшення міри самостійності дитини, активізація внутрішніх ресурсів клієнта, допомога у розвитку самопомогі виховання.
5.	Надання альтернативи	Формування в здобувачів освіти позитивних установок щодо недопущення проявів жорстокого поводження, цькування, залякування, виховання пріоритету культури поведінки, гуманності, толерантності, свідомо життєва активність, вироблення стратегій альтернативних життєвих програм.
6.	Підвищення життєвої компетентності	Формування комунікативних навичок, умінь долати життєві труднощі, розвиток навичок життєтворчості, навчання будувати життєві перспективи (близькі і віддалені) і досягати їх, активізація життєвого потенціалу особистості.
7.	Виховання протидії	Оволодіння підлітками навичками аналізу своєї поведінки, розширення діапазону можливих її варіантів у складних ситуаціях примусу, подолання стандартності у використанні способів відмови шляхом навчання людини більш різноманітної та багатой нюансами поведінки, вміння чинити опір асоціальному впливу близького оточення, ЗМІ, кіноіндустрії, що пропагують зразки девіантної поведінки.
8.	Психокорекція	Робота з особистісною проблематикою та надання адекватної допомоги в подоланні проблем; емоційне навчання; корекція соціально-психологічних особливостей особистості, вплив на рівень домагань і самооцінку тощо.

захистити себе від булінгу; робота над підвищенням самооцінки, формування умінь проявляти та презентувати себе в колективі.

З метою ефективної соціальної профілактичної роботи з попередження булінгу серед школярів нами запропоновано програму «Ні булінгу!», яка мала на меті реалізацію низки заходів, з перевагою тренінгових занять, спрямованих на формування в старших підлітків здатностей протистояти насильницькій поведінці (Табл. 2).

Профілактична програма нами розглядається як система профілактичних заходів, що мають на меті попередження булінгу. Профілактичні програми дозволяють у повному обсязі реалізувати технологію комплексної соціальної профілактики. Програмою прогноуються дії у різних напрямках профілактики та залучення до її реалізації фахівців різних спеціальностей, співпрацю установ та організацій, що зацікавлені у попередженні проблеми (Бартків, 2019).

Основною формою профілактичної роботи став профілактичний захід, який розглядається як спеціально організована взаємодія соціаль-

ного педагога, класних керівників і представників цільової групи, спрямована на попередження шкільного булінгу чи подолання окремих чинників його виникнення (Барліт, 2015, с. 45).

У процесі розробки програми нами акцентовано увагу на тому, що в основі її розробки мають бути враховані такі головні вимоги: модифіковано зміст профілактичної роботи, спрямований на планомірне, доступне і цілеспрямоване формування системи компетенцій про булінг і його профілактику; застосовуватися інтерактивні прийоми роботи з старшими підлітками; мотивація і стимулювання учнів до роботи; прояв суб'єктності усіх учасників; рефлексія.

У процесі виконання запланованих заходів ми дотримувалися алгоритму дій, запропонованого Т. Журавель (Журавель, 2013, с. 101) (рис. 1).

У ході позакласної профілактичної роботи потрібно обирати такі форми і методи роботи з підлітками, які б ґрунтувалися на активній взаємодії, партнерській співпраці педагогів з вихованцями.

У процесі реалізації програми необхідним стало залучення самих учнів до проведення

Таблиця 2

Програма «Ні, булінгу!»

№ з/п	Зміст	Термін виконання
1.	Проведення анкетування школярів 5–9 класи з метою визначення наявності булінгу в ліцеї. Перегляд та обговорення відео «Жертва». Мінілекція за методом «рівний-рівному» «Булінг – як вид агресивної поведінки». Мозковий штурм «Зовнішні прояви булінгу в класі».	Січень
2.	Година відвертого спілкування 8–9 класи «Допоможи собі, рятуючи інших». Рольові ігри «Як не стати жертвою булінгу», «Як побачити в підліткові булера/жертву» з використанням прийому флешбек «Булінг: історії з минулого» та ін.	Січень
3.	Тренінгове заняття «СТОП булінгу в учнівському середовищі» з використанням елементів воркшопу. Методика «Особистісна агресивність і конфліктність», Є. Ільїн та П. Ковальов. Шкали: запальність, поступливість, образливість, непоступливість, безкомпромісність.	Лютий
4.	Мінілекція за методом «рівний-рівному» на тему «Кібер-булінг: способи розпізнання й захисту особистості». Тренінгові вправи.	Лютий
5.	Корекційний тренінг «Профілактика негативних явищ». Проведення соціальної реклами з профілактики кібербулінгу. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича.	Березень
6.	Години відвертого спілкування за участю представників ювенальної поліції «Не допускай проявів булінгу над собою. Допоможи другу». Бібліомікс «Толерантне ставлення до осіб, що постраждали від булінгу», «Сучасна школа без булінгу».	Березень
7.	Дебати «Я проти булінгу», «Що я знаю про булінг?». Підготовка та розповсюдження серед учнів 5–8 кл. листівок на тему «Не стань жертвою булінгу».	Квітень
8.	Відвідування інтерактивного заняття в клініці дружньої до молоді на тему «Булінг». Виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків, за темами: «Мій улюблений світ – без насильства», «Життя без загроз», «Я проти булінгу», «Світ без насильства», «Права особистості в малюнках».	Квітень
9.	Ознайомлення та обговорення новинки сайту «Не смійся з мене» (www.dontlaugh.org). Аналіз правових ситуацій «Вчимося протидіяти тортурам», «Скажемо «ні» насильству в шкільному колективі», «Нетерпиме ставлення до насильства» з елементами квесту.	Травень
10.	Печа-куча (неформальна конференція) «Цькування однолітків. Гендерне насильство» у процесі відвідування клініки дружньої до молоді на тему «Булінг». Форум-театр «Я – агресивний підліток». Коворкінг з використанням вправи «Як безпечно відстояти свої права: статут небайдужого ставлення». Флешмоб «Я проти насильства».	Травень
11.	Заняття з батьками на теми «Батьківське щастя: виховання без насильства», «Булінг та його види». Проведення загальношкільної соціальної реклами з профілактики булінгу, розповсюдження інформаційних буклетів.	Травень

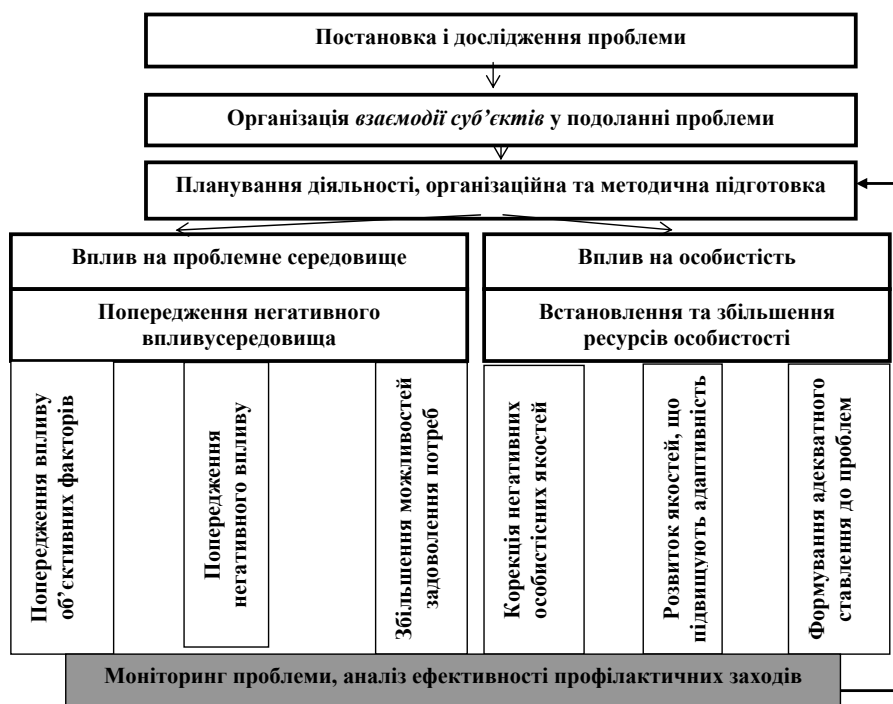

Рис. 1. Алгоритм соціально-профілактичної роботи з профілактики булінгу

заходів. Для цього нами окреслювалися обов'язки окремих учнів, як співучасників профілактичних заходів з профілактики булінгу: розробка матеріалів та проведення тренінгових вправ, мінілекцій, бесід, демонстрації презентацій, ігор, дискусій, створення чек-листів для поширення в соціальних мережах, на сайті школи буклетів з профілактики булінгу.

Цікавими та активізуючими думки учасників були дискусії на теми: «Я проти булінгу», «Що я знаю про булінг?». У процесі проведення дискусій дотримувалися вимог:

- якщо хтось говорить – слухай;
- кожен говорить по черзі, а не водночас;
- якщо хочеш висловитися, підніми руку;
- якщо ти не погоджуєшся з кимось, переконайся, що ти хочеш критикувати ідею, а не особу, яка її висунула;
- не смійся, коли хтось говорить (якщо це не жарг!);
- захочуй до участі інших (Нечерда, 2022).

У процесі проведення дискусій ми використовували такі види запитань:

1. Гіпотетичні запитання: «Що б можна було зробити якби...?». Запитання такого типу стимулюють учасників до аналізу ситуації, яка виникла.

2. Роздуми: «Як можна розв'язати поставлену проблему?».

3. Підтримка: «Цікаво, а що потім...?». Це питання передбачає звернення до вітагенного досвіду чнів.

4. Визначення позиції: «Як на твою думку.....?». Питання такого типу акцентують увагу на важливості думки кожного учасника дискусії.

5. Аналіз: «Чому у тебе саме така думка?». Це запитання допоможе учасникам проаналізувати свої погляди.

6. Уточнення/підсумок: «Чи правильно я розумію тебе?». Обов'язково має бути підсумовування поглядів учасників і правильність у розумінні розв'язку проблеми. Ведучий допомагає іншим замислитись, чи згодні учасники з тим, що було сказано.

7. Пошук згоди: «Чи більшість із нас погоджується з тим що ... ?». Таким запитанням можна започаткувати дискусію або завершити її. У іншому випадку, доречним є питання: «Чи вичерпали цю тему?», можна отримати загальну згоду, перейти до наступної теми.

Цікавими для учасників були і мінілекції на теми «Булінг – як вид агресивної поведінки», «Кібербулінг: способи розпізнання й захисту особистості», які відрізнялися від звичайних лекцій меншою тривалістю (10–15 хвилин), які проводили самі ж учнів. Мінілекції застосовували як частини цілісної теми профілактики булінгу. Інформація подавалася окремими сегментами (мінілекціями), між якими застосовуються інші форми й методи навчання.

Як ми уже зазначали вище, у профілактичній роботі з протидії булінгу варто застосовувати метод «рівний-рівному», коли підлітки отримують просвітницьку інформацію від своїх однолітків. Тому до підготовки й проведення усіх заходів Програми протидії булінгу були залучені активні учні 8–9 класів.

Цікавими у профілактиці булінгу є форум-театри – як методика інтерактивної роботи, направлена на вирішення соціальних проблем, у нашому дослідженні – профілактики булінгу, коли глядач перетворюється з пасивного на активного співучасника всього, що відбувається, за темою: «Я – агресивний підліток?».

Цікавою й оригінальною формою протибулінгової роботи є печатка-куча – це методологія презентації коротких доповідей, спеціально обмежених за формою і тривалістю, на неформальних конференціях, за темами: «Цькування однолітків. Гендерне насильство», «Безконфліктне спілкування з однокласниками».

Аналіз правових ситуацій – форма роботи, спрямована на традиційне розв'язування задач за заданою проблемою, за темами: «Вчимося протидіяти тортурам», «Скажемо «ні» насильству в шкільному колективі», «Підвищення рівня обізнаності підлітків щодо булінгу в школі. Нетерпиме ставлення до насильства» з елементами квесту.

Захоплюючими та відкритими були години відвертого спілкування «Допоможи собі, рятуючи інших» з використанням методу аналізу критичних ситуацій, який передбачав розгляд певної події з метою усвідомлення та аналізу досвід учасників уникнення критичної ситуації та формування правильних висновків. Для такого аналізу учасники повинні мати певні базові знання за темою обговорення, аби легко наводити приклади і формулювати ідеї під час виконання вправи.

Рольові ігри – розігрування правової ситуації у ролях. Мета розігрування правової ситуації,

за ролями – визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду шляхом гри. Ігри за темами: «Як не стати жертвою булінгу», «Як побачити в підлітковій булери/жертву» та ін. Цікавим у рольовій грі є флешбек (англ. Flashback – спогад, зворотний кадр) – прийом, за допомогою якого можна підтримувати рівень інтересу до гри, інструмент для більш повного розкриття характеру і мотивації учасників, за темою: «Булінг: історії з минулого».

Як одну з форм гри у профілактиці булінгу радимо використовувати елементи квести (від англійського *quest* – «пошук») – ігрова форма групового виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями. Мета гри – «розшифрувати» певне місце на обумовленій території (скажімо, на вулицях міста, шкільному подвір'ї чи в музейній залі), виконати на цьому місці певні дії або отримати підказку (інструкцію, код) до виконання наступного завдання, за темою «Профілактика булінгу».

Для реалізації Програми соціально-педагогічної профілактики булінгу доречними є відеолекторії – одна з нових форм роботи, що передбачає перегляд та створення фільмів, відеороликів та соціальної реклами, за тематикою: «Жертва», «Якщо я не повернусь», «Домашнє насильство», «Про права дитини в Україні», «Чи знаєш ти права людини?», «Що таке насилля?», «Толерантність», «Яку поведінку вважати насильницькою?».

Виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків, за темами: «Мій улюблений світ – без насильства», «Життя без загроз», «Я проти булінгу», «Світ без насильства», «Права особистості в малюнках».

Однією з форм соціально-педагогічної профілактики булінгу є флешмоб – це несподівана поява групи підлітків у заздалегідь запланованому місці. Після закінчення запланованої акції її учасники розчиняються в натовпі перехожих людей, що і викликає ефект раптовості, за темою: «Я проти насильства».

Воркшоп – це колективний освітній захід, учасники якого підлітки і батьки отримують нові знання та навички в процесі динамічної

групової роботи, за темами: «Вчимося володіти емоціями», «Вчимося спілкуванню».

Цікавими й пізнавальними у профілактиці булінгу є бібліомікси – тематичний бібліографічний огляд, до якого включають різноманітні бібліотечні документи: книги, періодичні видання, відео-, кіно-, фоно-, фотодокументи, електронні видання, плакати, посилання на інформаційні ресурси тощо, за темами: «Насильство у школі», «Толерантне ставлення до осіб, що постраждали від булінгу», «Сучасна школа без булінгу».

Змістовною формою реалізації профілактичної програми є коворкінг (англ. *Co-working* – спільно працювати) – це модель організації роботи, що характеризується гнучкою організацією освітнього простору і прагненням до формування єдиної спільноти та внутрішньої культури учасників, які мають можливість спілкуватися, обмінюватися ідеями та допомагати один одному, за темою: «Як безпечно відстояти свої права».

Висновки. На наш погляд, профілактика булінгу серед підлітків буде ефективною, коли вони будуть активними ініціаторами й учасниками реалізації програми, яка скоординовується і спрямовується соціальним педагогом.

Соціальний педагог має скеровувати учнів до самовиховання, прагнути формувати в учнів єдність їхньої свідомості і поведінки, сприяти уникненню когнітивного дисонансу, який виникає, коли вчинки підлітків розходяться з їхньою Я-концепцією (самосвідомістю). Крім цього, соціальний педагог має акцентувати увагу школярів на тому, що вони вдаються до поведінки, яка суперечить їхнім поглядам, тому єдиною умовою зняти створений дисонанс є зміна особистісних поглядів, уявлень про себе і належна відповідальна поведінка.

Тому, соціальна профілактика булінгу серед старших підлітків буде ефективною, коли вони будуть активними ініціаторами й учасниками реалізації програми, яка скоординовується і спрямовується соціальним педагогом. На наш погляд, лише взаємодоповнюваність і взаємозалежність змісту, методів і форм реалізації Програми соціальної профілактики булінгу серед старших підлітків забезпечить її ефективність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барліт О. О. Шкільний булінг у сучасному освітньому середовищі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. 1. С. 6–10.

2. Бартків О. С. Методи педагогічної профілактики Інтернет-залежності : матеріали Міжнародного конгресу педагогів і психологів. Женева, червень, 2019. 453 с. С. 21–29.
3. Бойчук П. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. Вип. 3, ч. 2, 2022. С. 1–17.
4. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. К. : Академвидав, 2013. 312 с.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
6. Лякішева А. В., Смолянська Ю. В. Первинна соціальна профілактика булінгу в учнівському середовищі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна* / за ред. Л. П. Мельник, Т. Л. Опалюк. Вип. 39. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. 228 с. С. 88–94.
7. Нечерда В. Б. Особливості формування просоціальної поведінки у старшому підлітковому віці. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал, 2022: URL: <https://lib.iitta.gov.ua/6487/1/Necherda.pdf>
8. Сергеева К. В. Впровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2016. Вип. 133. С. 190–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_47
9. Сушик Н. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2018. № 1(93). С. 83–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2018_1_21
10. Резніченко О. О. Тренінг як ефективний спосіб подолання страхів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 4. URL: <https://www.chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/103/94>

REFERENCES:

1. Barlit, O.O. (2015). Shkilnyi bulinh u suchasnomu osvitnomu seredovyshchi [School bullying in the modern educational environment]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. 1. S. 6–10.
2. Bartkiv, O.S. (2019). Metody pedahohichnoi profilaktyky Internet-zalezhnosti [Methods of pedagogical prevention of Internet addiction] : materialy Mizhnarodnoho konhresu pedahohiv i psykhohohiv. Zheneva, cherven, 453 s. S. 21–29.
3. Boichuk, P.M. (2022). Bulinh yak sotsialno-psykhohohichne yavysheche u suchasnomu osvitnomu prostori [Bullying as a social and psychological phenomenon in the modern educational space]. *Akademichni studii. Seriya «Pedahohika»*, Vyp. 3, ch. 2, S. 1–17.
4. Zhuravel, T.V. (2013). Sotsialna profilaktyka yak napriam sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Social prevention as a direction of social and pedagogical activity] : navch. posib. K. : Akademvydav, 312 s.
5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu) [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Harassment)] vid 18 hrudnia 2018 roku № 2657-VIII. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
6. Liakisheva, A.V., & Smolianska, Yu.V. (2024). Pervynna sotsialna profilaktyka bulinhu v uchnivskomu seredovyshchi [Primary social prevention of bullying in the student environment]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Seriya sotsialno-pedahohichna* / za red. L. P. Melnyk, T. L. Opaliuk. Vyp. 39. Kamianets-Podilskiy : Vydavets Kovalchuk O. V., 228 s. S. 88–94.
7. Necherda, V.B. (2022). Osoblyvosti formuvannia prosotsialnoi povedinky u starshomu pidlitkovomu vitsi [Features of the formation of prosocial behavior in the older adolescent age]. *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiinyi potentsial*. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/6487/1/Necherda.pdf>
8. Serheieva, K.V. (2016). Vprovadzhennia prohram profilaktyky ahresyvnoi povedinky pidlitkiv u tsentrah sotsialno-psykhohohichnoi rehabilitatsii ditei [Implementation of programs for the prevention of aggressive behavior of adolescents in centers for social and psychological rehabilitation of children]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. 133. S. 190–194. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_47 .
9. Sushyk, N. (2018). Sotsialna profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv [Social prevention of deviant behavior of adolescents]. *Nova pedahohichna dumka*. Rivne, № 1(93). S. 83–86. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2018_1_21
10. Reznichenko, O.O. (2021). Treninh yak efektyvnyi sposib podolannia strakhiv [Training as an effective way to overcome fears]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykhohohii, prava*. № 4. Retrieved from <https://www.chasopysppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/103/94>